

В житті кожної людини десь, певно, бувають такі моменти, коли в ній з якихось невідомих закутків виникає зовсім чужа душа (мабуть, якогось далекого прадіда, та й то не прямої лінії), і людина раптом починає робити таке, на що сама дивиться з великим дивуванням.

От так, очевидячки, й зо мною було під той час. Бо я таки дуже дивувався з себе.

Але момент все-таки почав ставати занадто довгим. Занадто довгим. Я вже почав протестувати. Правда, я цього вголос ще не робив, але збирався рішуче. Бо це ж таки, справді, ставало неможливим! Ця дівчина, очевидячки, уявляла, що в такий момент я можу бігати, як автомобіль. Як вона ще не догадалась по повітрю пустити мене? Я думаю, — вона нітрішки не сумнівалась, що я можу ковтати вогонь, аби це сприяло визволенню її Антипа.

Антип, що й казати, хороший хлопець, кучерявий, мрійний. В його мило червоніють ясна, коли він сміється, але чому я мав терпіти від того?

Ви уявіть собі: я родився в степах. Ви розумієте, добре розумієте, що то значить "в степах"? Там, перш усього, немає хапливості. Там люди, наприклад, їздять волами. Запряжуть у широкий, поважний віз пару волів, покладуть надію на бога і їдуть. Воли собі ступають, земля ходить круг сонця, планети творять свою путь, а чоловік лежить на возі і їде. Трохи засне, підкусить трохи, пройдеться з батіжком наперед, підожде волів, крикне задумливо "гей!" і знов собі поважно піде уперед.

А навкруги теплий степ та могили, усе степ та могили. А над могилами вгорі кругами плавають шуліки; часами, як по дроту, в ярок спуститься чорногуз, м'яко, поважно, не хапаючись. Там нема хапливості. Там кожний знає, що скільки не хапайся, а все тобі буде небо, та степ, та могили. І тому чоловік собі їде, не псуючи крові хапливістю, і, нарешті, приїжджає туди, куди йому треба.

Отже, я виріс у тих степах, з тими волами, шуліками, задуманими могилами. Вечорами я слухав, як співали журавлі біля криниць у ярах, а удень ширина степів навівала сум безкрайності. В тих теплих степах виробилась кров моя і душа моя.

І от, уявіть ви собі: ця дівчина щоранку влітала до мене в кімнату, нашвидку струсувала мою руку, бризкала в усі кутки сміхом та словами, хапала мене за рукав і з такою хапливістю витягала на вулицю, ніби в тому будинку починалась пожежа.

А на вулиці мені був уже каюк. В хату я вертався тільки пізно ввечері; цілий же день, як поштальйон, заклопотано, задихане бігав з нею по канцеляріях, поліціях, тюрмах, губернаторах, прокурорах, поліцмейстерах. Чого? А я знаю? Хоч би, справді, десь говорив щось, або лаявся, або прохав, а то тільки стояв та слухав, як балакала вона.

Я не знаю, на що вона спиралась в такому поводженні зі мною: на те, що у неї над світлим лобом волосся лежало, якположна золотиста пшениця після бурі? Чи на те, що коли дивишся їй в очі, в її зеленкуваті чудові очі, то тобі іде холод з грудей у руки і ноги? Чи, може, на те, що у мене настав отой момент, коли чоловік сам собі дивується?

Не знаю. Але треба було бачити, як вона здивовано піднімала свої густі брови, коли щось робилось не так, як хотілось їй. Не сердилась, о, ні! Не гнівалась, не сумувала, а тільки страшенно дивувалася.

Один раз я спробував поставити трохи виразніше питання про мою участь в біганині. Я почухав кінчик носа, прокашлявся і, дивлячись убік, надзвичайно байдуже сказав:

— А слухайте, Зіно, як вам здається, чи не той... чи не міг би я сьогодні... той... — Я мусив ще прокашлятись. — ...Лишиться, розумієте, дома... У мене, знаєте, робота...

Вона широко розплющила очі, підняла брови й мовчки дивилась на мене. Мовчки, ні слова, ніби я говорив щось таке, що давно всім відоме за страшну єресь, наприклад, що Маркс був есером.

Розуміється, я теж замовк. Я не можу вести далі розмови, коли вона дає несподівані наслідки. Мені навіть стало ніяково. Я пильно почав придивлятися у вікно: там, на вулиці, стояв ліхтар, і структура його показалась мені надзвичайно цікавою.

— Слухайте! — нарешті, схаменувшись, почала вона (без гніву, без серця, навіть з співчуттям до мене). — Що це вам бог дав сьогодні? Га?.. Що з вами? Ви, часом, не захворіли? Ану, дайте ваш пульс...

І таки взяла мою руку, знайшла пульс і стала заглядати в лице таким лукавим поглядом, а губи тріпотіли такою усмішкою, що я мусив об'єктивно запитати себе, чи справді ж момент підходящий, щоб поставити це питання.

Але, коли вона раптом бризнула в лице мені сміхом, коли схопила мою шапку й натягнула її аж на ніс мені, я мусив признатись, що на цей раз вступати з нею в дебати було б зайвою річчю. Коли б вона, скажемо, розсердилась, я б знав, що сказати: я б спокійно, з вибачливою посмішкою довів би їй, як два рази по два чотири, що гнів її безпідставний і що я маю право робити так, як мені хочеться. Коли б вона засмутилась, я б ласкаво, трошки іронічно, показав би їй, що через таку дурницю сумувати не годиться. Але вона сміялась, насувала мені шапку на ніс і ні на крихту не припускала, щоб мої слова були продуктом серйозної, твердої думки.

При такому відношенні мені зоставалось тільки одсунути шапку на відповідне місце, криво посміхнутись і, спотикаючись, бігти за нею на вулицю, куди вона мене тягнула з гомоном і сміхом.

І, завважте собі, вона скрізь і завжди сміялась, ця дівчина з волоссям, як положена бурею золотиста пшениця! Що б їй не трапилось, вона перш усього сміялась, ніби була утворена зовсім по другому методу, ніж усі люди. Немов бог пробував на ній, чи не краще було б, якби люди так реагували на все. І, хай проститься мені дерзновенність моя, я радив би, кому слід, взяти під серйозну розвагу цей новий метод.

Суджу з власного досвіду.

Прибігаємо, наприклад, ми до губернатора.

Коло широкого, суворого і масивного під'їзду будка в білих і чорних смугах косяками. Біля будки вартовий; він нічого не говорить нам, але здається, що між нами була довга розмова, після якої краще всього нам одійти собі геть.

Так мені здається. Але Зіна реагує інакше. Мило хитає головою вартовому, легко збігає по чистих холодних східцях до масивних дверей і має вигляд, ніби вертається до себе додому після веселої гулянки десь на човні. Озирається й нетерпляче, весело кричить на мене:

— Ану, швидше там! Дивіться, плентається... І, майже наспівуючи, розчиняє двері й ввіходить в високі з колонами, килимами, таблицями сіни.

Тут тихо, строго та велично, як в предверії гробниці.

Перед нами стоїть в довгій лівреї благообразно-суворий, сивий швейцар і холодно питає:

— Що треба?

Але Зіні все те й за вухом не свербить.

— Губернатора треба бачити, — недбало кидає вона й шукає очима вішалку, де б могла повісити своє пальто.

— Їх превосходительство не приймають.

— Що??

Вона озирається, високо підніма брови й здивованими очима дивиться на його. Вона здивована, але здивована з смішком в очах, з смішком людини, яка знає, що дивуватись нічого, бо то єсть неправда, а буде так, як вона собі знає.

— Їх превосходительства немає дома... — ще холодніше промовляє швейцар.

— Хіба? — весело дивується вона й скидає пальто. Дає його мені й повертається до швейцара: — Ви певні в тому? Кумедно! Але того не може бути, ви помиляєтесь. Він напевне дома. Напевне. Підіть, будь ласка, скажіть, що прийшла Зінаїда Сокоринська. Він знає. Дуже-дуже треба бачити.

Швейцар строго дивиться на неї й на мене. Але я твердо витримую його погляд, — мені навіть жаль його трошки, жаль його строгої поважності і довгої лівреї.

— Я ж вам виразно кажу, що їх превосходительство не приймають зараз, — з натиском говорить він до Зіни. Але Зіна весело-нетерпляче поводить плечима.

— Ах, боже мій! "Приймають, не приймають". Ви підіть скажіть, що прийшла Зінаїда Сокоринська. Розумієте: Зінаїда Сокоринська. От і все. Ну, швидше, швидше... А то піду сама без вас, вам же гірше буде. Чудак ви!

Швейцар обурюється, дивується, сперечається, але кінець кінцем якось непомітно від її упевненого сміху губить свою строгу поважність і нерішуче йде до губернаторських покоїв.

Нас приймають. Зіна балакає, слухає, дивується і сміється. І видно, що вона рішуче не вірить у те, чому дивується, та ще й знає, що то неправда і буде так, як вона знає.

— Але ж у вашого нареченого витрушено бомби! За це — каторга. Ми не можемо таких злочинців випускати на поруки! — розводить руками губернатор.

— Каторга?? — страшенно дивується Зіна. Але за тим дивуванням пробивається щось таке лукаве й певне, що губернаторові стає якось сумнівно і здається, що каторга — це, справді, вже занадто...

— Але, во всякому разі, я тут нічого не можу допомогти вам! — ще ширше й безнадійніше розводить він руками.

Але я про себе посміхаюсь.

Сміється й Зіна, і зеленкуваті очі її, як дивний кришталь, блискають при поворотах усякими кольорами.

І розмова кінчається тим, що сильний мира перестає вірити в свою силу, у велику злочинність Зіниного нареченого і схиляється до того, що коли другий сильний мира нічого не матиме проти, то й він не буде перечити випуску нареченого на поруки.

Зіна сміється, прощається й виходить. Я за нею, мовчазний і зайвий.

Сильний мира з приємною очумілістю дивиться нам услід.

От, самі бачите, до чого зводилась моя роля! Але що я міг Зробити, коли ця дівчина була утворена цілком інакше, ніж я, а я сам попав у такий момент, коли чоловік сам собі дивується?

Але це ж не все.

Наша біганина в результаті дала те, що Зіні треба було тільки поїхати ще у сусідній губернський город, взяти у якогось ще більш сильного мира посвідчення, що він нічого не має проти визволення Антипа, і Антип виходить на поруки.

Ну, думав я, слава богу, я також визволяюсь.

Але, маєте! Вийшовши від того передостаннього вершителя долі Антипової, Зіна весело заявила:

— Ну, так! Значить, ми завтра ввечері їдемо в Х...

І енергично, смакуючи майбутню поїздку, прицокнула пальцями.

А мені аж серце тьохнуло. Я мусив прокашлятися:

— Цебто, хто це ми?

Вона здивовано глянула на мене:

— Ну, звичайно, не прокурор судової палати та я, а ваша милість і я.

Ну, тут терпець мій увірвався.

— Але ж чекайте! — аж зупинився я. — Що ж я маю до того? Навіщо я здався ще там?!

Вона ще більше здивувалась, а очі... — ах, хай їм біс! — ті очі лукаво-лукаво сміялись. Зелені, сірі, карі, усі кольори разом. І ні крихти не вірили в моє обурення, в моє серйозне відношення до моїх же власних слів.

Але я твердо рішив ні за що не піддаватись:

— Ні, ні! Як собі знаєте, а я не можу їхати. У мене, знаєте, робота... Я й так уже той... уже запустив безбожно... Та й чого я маю їхати? Ні, я не розумію: ви така енергійна... смілива дівчина, а не можете обійтись без няньки чоловічини... Фе! Сором!

Якби це на іншу, то вона б розсердилась, надула губи, ну, почала б хоч холодним, байдужим тоном в'яснити мені, що я в цих справах суджу, як міщанин і вузький формаліст; а вона того нічого. Пильно, з легким тріпотінням губ від сміху, мовчки подивилась в моє серйозне лице, потім несподівано схопила його в свої маленькі долоні, провела ними од вух по щоках і, нахиливши свої губи під самий ніс мені, дзвінко-радісно засміялась. І цена на вулиці, на тротуарі, під цікавими поглядами прохожих! Потім схопила під руку й весело потягнула вперед. Розмова, мовляв, скінчена.

Ну, що я мав робити? Узяти й розцілувати її тут же, на тротуарі? Але що б мені допомоглось з того?

На другий день після обіду вона прийшла до мене дуже весела та бадьора.

Ще з порога закричала:

— Уявіть собі, мамалиґо (вона так звала мене в найкращі хвилини своїх настроїв), була тільки що у Антипа, і він мені заявив голодовку. Мені! Ну? Як вам це подобається! Коли я його не випустю через три дні на волю, він починає голодувати. Ха-ха-ха! Сказав, що буде голодувати до смерті. Значить, йому два-три дні зосталось жити.

І разом з нею сміялось її положене золотистими, хвилями волосся. І хотілось підняти голову догори і і шукати в небі плаваючих шулік. Про голодовку ж смішно було навіть думати. При чому тут голодовка, смерть, туга, коли є цей сміх, а за сміхом те лукаве, непохитне і таємне?!

Я теж посміхнувся.

— Комік! — стиснула вона плечима.

Потім стала рахувати, скільки часу забере дорога туди, там і назад. Виходило не більше трьох днів. Далі виходив на волю Антип.

І очі її якось так прижмурились, потемніли, замерли від напливу чогось великого, що хотілось здорово вилаять того бестію Антипа. А на душі стало і ніжно, і смутно, і думалось про те, що люди мають різне щастя.

Ввечері ми виїхали.

Я згадав, що мені треба було поїхати в одній своїй давній справі на пару днів у Х., через те більше й не вступав у дискусію з Зіною. А вона й не дивувалась тому, — вона сама знала, що у мене була там справа.

Ніч пройшла хутко, наче хтось узяв і вилив зразу, як відро води, ті десять-дванадцять годин у минуле. Ранок застав нас на гарячих суперечках про людей соціалістичного ладу. Зіна запевне знала, що люди соціалістичного ладу будуть кохати тільки раз в житті. Один раз — і годі. Але зате так, що... ех! Але я також мав доскональні відомості, що люди одним разом не задовольняться, а неодмінно всі захотять ще хоч раз перемінити. Зіну це ображало, мені теж було обидно за будучих людей.

Раптом поїзд зупинився, всі пасажири чогось кинулись до вікон з одного боку, наче хтось зразу перекинув вагон у той бік, і стали

дивитись. А за ними товпились другі й зазирали через плечі їм. І по вагоні стрибало слово:

— Забастовка... Забастовка... Забастовка... Ми здивовано презирнулись. Потім теж кинулись до вікон. Якась, видно, велика станція. На пероні багато люду. Вигляд незвичайний у всіх. Кричать щось до наших вікон. Очевидячки, пасажери з якогось другого поїзда. Трохи оддалік коло станційної комори купа козаків. Стоять біля коней, держачи їх за повіддя. Або дуже руді з кучерявими бородами, або чорні, безвусі, з татарськими косоокими пиками. Але всі з кучерями з лівого боку, з шапками набакир і червоними випусками на штанях.

Ми знов подивились одне на одного.

— Значить, справдітаки забастовка? — здивовано дивлячись, промовила Зіна. І перший раз за її дивуванням не показалось лукаве. Якась тривога була на лиці.

— Мабуть... — з сумним спочуттям хитнув я головою, дивлячись на неї.

Вона раптом засміялась.

— Чого ви?

— Так. Ви — комік: скорбно так хитнули головою. Але сміх її був якийсь... якийсь звичайний, яким сміються усі люди. А в лиці тривога й непокій.

— А може, ще нічого й не буде, — сказав я ніби бадьоро, — ходім на перон, подивимось. Вийшли.

На пероні стояв гомін. З поїзда висипали люди, отовплювали купками, як горобці кинуті шматочки хліба, кондукторів і купками вовтузились по

перону, розриваючи їх на часті. Кондуктори одбивались, викручувались, але перелякана публіка не випускала й хотіла неодмінно знати, коли вони далі поїдуть. Кондуктори робили

благаючи обличчя і завіряли, що вони й самі не знають, але їм не вірили.

— Ви — кондуктор, ви повинні знати. Як же це так?! Дізнатись щось певного не можна було. Говорили, що в якомусь манежі іде зараз збірка й обмірковується, чи бути забастовці, чи ні. Говорили непевними голосами. Лиця були розтерзані, пригноблені, навіть у тих, кому приємний був той страйк. Погляди часто й надовго зупинялись на козаках, бо то таки дійсно була мальовнича група!

Зіна прудко бігала своїми стемнілими очима й була бліда. Губи часто покусювала. Іноді коротко й різко кидала до мене:

— Забастовка, мабуть, протягнеться більше трьох днів?

Або:

— Він більше двох днів голодовки не видержить... І хоча я бурмотів щось, але вона не слухала моєї відповіді, — все прудко бігала очима по кричащій, схвильованій юрбі, немов у ній вишукувала спосіб допомогти собі, немов хотіла використати цю живу силу, запрягти, чи що, ці тіла в якийсь віз: везіть, подлі боягузи!

Раптом в одному кутку перону хвилювання й крик побільшилися. Лиця повернулись туди.

З натовпу витискувалось двоє жандарів, а між ними йшов парубок у синій засмальцьованій сорочці, в залізнодорожному картузі. Лице йому було гнівно-завзяте й ображене. Він закривав руки в кишені й, не хапаючись, виступав між жандарів, часом щось говорячи до публіки, яка

розступилась перед ними двома живими тинами. Обличчя жандарів були напружено-злі і теж ніби ображені. Очевидячки, їх ображали слова парубка. Тини за ними зараз же знов зливались в одну рухливу масу, а з неї вистрибували на спину жандарів крики, до яких взагалі "начальству" не варто дуже прислухатись.

Зіна стала ще блідішою. Родима плямочка біля носа стала дуже виразною, і хотілось зчистити її кінчиком хустки, а буйне золотисте волосся ніжно погладити і тихо з жалем поцілувати.

Коли жандарі ввели парубка в якісь двері, почулись крики:

— В манеж! В манеж! На збірку!

Із юрби стали виплигувати на рельси робітники і, розмахуючи руками, озираючись, закликаючи, прямували до здоровенного, закоптілого будинку.

— Ходім! — коротко, майже суворо кинула Зіна й теж стрибнула на рельси. За нами стрибнуло ще кілька пасажирів.

В манежі було повно голів. Це був здоровенний кавун, повний насіння облич. Навіть угорі на товстелезних бантинах прилипли люди й щось кричали звідти, коли кричали вниз. Кругом були якісь машини, залізні прилади, заліплені людьми. І був ще манеж той схожий на величезне корито, помазане медом, під яке пробрались мухи й закрили все собою.

Десь попереду чувся голос оратора. Мабуть, говорила от та голова, що випнулась над всіма і вимахувала руками.

Мені довелось щиро й серйозно попрацювати плечима, щоб упевнитись, що то, дійсно, говорила та голова. Дякуючи цьому, ми були недалеко від самої трибуни.

Голова мала добрий голос, руду бороду, але мало красномовності. Вона часто спотикалась об свої ж слова, сипала ними без ладу й іноді до того заплутувалась серед них, що безпомічно зупинялась і важко дихала. Але не падала духом і ще з більшим завзяттям і запалом пробивалась вперед. Це була серйозна й нелегка робота, і всі слухали уважно.

Але дедалі ми слухали з Зіною, то здивованіше стали поглядати одне на одного. Голова говорила про те, що круг вокзалу стоять солдати і козаки, що сили нерівні, що жертв буде багато, а здобутку мало.

Їй кричали з маси противне, але ті крики покривались іншими, маса хвилювалась, потім стихала. А голова, спочивши тим часом і витерши засмальцьованим рукавом спітнілого лоба, знов говорила. Говорила про голодних дітей, жінок, про солдатів та козаків, про сили нерівні, й кричали знов, і знов піднімався галас і крик. Кричали з бачтин, з димарів старих паровозів, знизу, згори, збоків. В величезному просторі манежа над кашею голів стояв ніби сизий дим. Немов кожний той крик був вистрілом з вогнем і димом.

Ми презирились. Зіна все здивованіше й здивованіше поширяла очі й навіть часом озиралась. Круг нас сперечались парами, групами; на їх шикали, щоб не заважали слухати.

— Ну, забастовка, видно, не пройде, їдемо, значить, далі, — звернувсь я до Зіни.

— Ви так думаєте? — коротко й чудно кинула.

— Так...

Вона нічого не сказала, тільки дивно крутнула головою й стала слухати.

А голова аж хрипіла вже надірваним голосом, немов люто застудилась там, на трибуні:

— Товариші! Милі товариші! Послухайтеся вашого старого товариша. Нащо воно вам?.. Як сказано... У кожного, знаєте... Не нада!.. Бог з нею... Згадайте, як нам... скільки нам... год тому назад, скажеш примірно, скільки горя було від тої забастовки? Га? А що ми маємо від неї? Ще хочете тюрми та пуль?

— Плювати! — крикнуло з бантини, немов з небес. Але унизу, з землі зараз же полетіли назустріч крики:

— Знаємо вже! Годі! Чули! Правда! Зіна раптом шарпнулась вперед.

— Куди ви? — схопивсь я за нею.

— Туди! — озирнулась вона, хитнувши до оратора. І лице було надзвичайно бліде, а очі блискучі, чудні.

І ніби біль якийсь почувся мені в них, гострий та різкий.

Я став протискуватись за нею, але мусив одстати й зупинитись, бо робітники, на жаль, мали теж загальний звичай: дамам добровільно давати дорогу, а чоловікам уступати з бою. Я стояв ступнів за десять від неї, а вона коло самої трибуни. Мені видно було тільки капелюх її, який, немов сковорода, поставлена руба, весь час заступав її голову від мене.

Бачив, як вона щось заговорила до робітників, які стояли круг неї, і ті робітники подивились чогось на оратора; потім вона озирнулась і, розшукавши мене очима, показала робітникам, а мені хитнула головою й посміхнулась. І знов вони заговорили. Далі один з робітників потягнув, мабуть, оратора за ногу, бо той спинився, озирнувся й нахилився вниз. Щось говорять йому. Хитнув головою, глянувши на Зіну. Слухає. Ще захитав. Хитнув востаннє, підвівся й знов заговорив, прибивши своїм

голосом густий гомін, що почався в манежі, як прибиває дощ. порох на вулицях.

А той, що балакав з оратором, повернувся до Зіни й сказав їй щось, хитнувши головою. Зіна теж хитнула, й всі стали слухати.

Але я бачив, як круг Зіни перешіптувались і показували на неї очима й головами. Особливо пильно дивились жінки.

— Я кінчаю моє слово, товариші, — почулося з трибуни, — хай говорять інші... От... Хай говорять по совісті, як я говорив. А ми послухаємо і скажемо спасибі за добре слово... От.

І, незграбно уклонившись, став злазити, щось соромливо говорячи до облич і рук, які зараз же простягнулись до його.

А за ним розляглись по манежу оплески, крики, свистки, шикання. Маса захвилювалась, заворушилась, як мухи, яких потривожено на їхнім меду. Особливо, я бачив, хвилювались бантини й боки.

Але зразу ж почало чогось стихати, тільки шикання побільшилось. Я глянув на трибуну й завмер: там стояла Зіна. Склала по-наполеонівськи руки на грудях, підвела голову вгору і звисока мовчки дивилася вниз. Волосся буйно-золотистими хвилями бігло під заломлений капелюх, очі одсвічували чимсь натхненним, але спокійним і рішучим, на губах знайомий лукавий усміх.

Поза людини, яка знає, що робить і що з того вийде. Я зітхнув.

Ставало тихше й тихше. В неї впивалось, як у центр радіусу, безліч здивованих очей; її ждали, а вона стояла мовчки, непорушне, і тільки брови її стали підніматись угору, очі поширяться і робитись лукаво-здивованими. І разом з тим хвилинками ті очі темніли чимсь сильним, задержаним всередині. Немов всередині у ній кипіло щось велике,

вогневе, але вона його здержувала і тільки лукаво посміхалася, знаючи про його.

Завмерло.

Зіна все здивованіше піднімала брови. Потім розняла руки з грудей, озирнулась і тихо почала:

— Товариші! — Замовкла й непорозуміло глянула на всіх. — Товариші, я не розумію, куди я попала? Мене кликали на збірку робітників, а я, мабуть, попала кудись в друге місце. Правда? Скажіть мені, я серед робітників чи де?

І замовкла, чекаючи. Мовчала й маса, презираючись. На бантині засміялись.

— Серед баб! — раптом пролунав густий, злий голос. Сміх побільшився.

— Серед трудящих людей, у яких є діти та жінки! — зразу ж одгукнувся дзвінко хтось ізнизу. Зіна хутко повернулась у цей бік.

— Та-ак? — здивувалась. — Так висилайте ж сюди ваших дітей та жінок, чого ж ви прийшли сюди?! Може ж, вони здобудуть собі таке життя, щоб не мерти з голоду! Вам чого треба тут?! Геть звідси, ідіть мийте горшки, хай приходять ваші діти та жінки!

З бантин і з боків загриміли оплески, сміх, крики:

— Правильно! Давай сюди баб! Геть звідси! Браво! Центр мовчав і ніяково посміхався. Чулись тільки окремі голоси з його, які кричали щось до бантин. Зіна все-таки здержувала своє всередині.

— Тш! — повела рукою.

Затихло.

Вона для чогось перекинулась до маси і стала пильно вдивлятися у кожне обличчя. Мовчки, серйозно, подовгу. В бантинах тихо ждали. Потім помалу підвела голову й здивовано заговорила:

— Але, знаєте, я не помилилась. Я справді-таки серед робітників. Серйозно! Я бачу сажу і горе на ваших обличчях. На цих обличчях видно нужду і злидні. Хіба ні? Вони всі до того повимокали від поту й сліз, що скоро потріскаються від сонця, як старі чоботи. Ви це знаєте? На них так понадимались жили від праці, що так вам і ходити з ними. До смерті ходити. А хіба є радість у ваших очах? Хіба в тих очах я не страх, не темність, не забитість бачу? Так, я таки серед робітників! Це правда.

Зробила паузу. Маса не ворухнулась.

І раптом зеленуваті очі заблищали і пустили задержане та буйне, весело-гнівне, вогневе. Лице спалахнуло. Голова піднялась:

— Але слухайте! Хто вам сказав, хто сказав, що ми слабші? Хто? Той товариш, що говорив тут? А ви й повірили? Ах, ви ж коміки. Хіба ви не хочете краще пожити? Так-таки зовсім не хочете? Ви цілком усім задоволені? Мабуть же, ні? А раз ні, то чого ж вам треба? Треба тільки захотіти! Чуєте: тільки захотіти. Більше нічого. От так стиснути кулаки, стиснути, щоб аж нігті вп'ялись у шкіру, і сказати: ми хочемо. І більше нічого. От так.

І, стиснувши свій кулачок, простягнувши його до маси, перекинулась вперед і сильно-спокійним, весело-лютим голосом промовила:

— Ми хочемо! Чуєте?

І випрямилась.

. В манежі зірвалась ціла буря. Справжня буря. Але я бачив, що вона йшла не з слів її, а з очей. Мені можуть не повірити, але то так. З її очей і з того, що ховалось за очима. Воно з очей сідало на слова й на крилах їх перелітало в уха й очі маси, і маса вже горіла, маса вже забула себе, вже сміялась з того, що не зможе ніби перемогти. Вони не зможуть перемогти?! Та хто це сказав?!

— Забастовка! Годі! Забастовка! Голосувати!! Зіна. підняла руку. Маса покійно затихла.

— Товариші! — чудно блиснули очі з трибуни. — Ні одного більше поїзда? Так?

— Так, так!

— Ні одного вагона далі? Правда?

— Правда! Правда! Так! Забастовка! У-у-у!! Лице Зіни було бліде... і радісна мука мені вбачалась на йому...

За цілий тиждень не пішло з тої станції ні одного вагона нікуди.

Коли ми вернулись з Х., я, скінчивши свою давню справу, а Зіна з дозволом взяти на поруки нареченого, наречений вже четвертий день голодував. Його прийшлося з звощика зносити до Зіни на квартиру. Так він ослаб. Але не зовсім. Бо коли я вийшов у кухню по воду, а потім вернувся, то у його ще було сили одірватись од Зіни й роздивлятись фотографії на столі.

Хутко він цілком одужав.

У мене теж цілком пройшов той чудний мент, коли чоловік сам з себе дивується. Я не бігав уже, як автомобіль, нікого не боявся і цілі дні лежав на канапі лицем догори. І думи мої плавно та сумно, поважно кружляли над чужим щастям, як шуліки степів над старими, задуманими могилами.